

Euroopan unioni ja liettualaisten ympäristöjärjestöjen identiteetikriisi – Ignalinan ydinvoimalan tapaus¹

MIKKO VÄHÄ-SIPILÄ

Johdanto

Eurooppalaista hallintotapaa käsittelevässä valkoisessa kirjassaan Euroopan yhteisöjen komissio kutsuu kansalaisjärjestöjä läheisempään vuorovaikutukseen Euroopan unionin (EU) instituutioiden kanssa (Euroopan komissio 2001, 16–20). Näin komissio yrittää hakea laajempaa legitimitteettiä unionin toiminnalle sekä tuoda jonkinlaista selvyyttä keskusteluun kansalaisjärjestöjen roolista EU:n poliittisessa päätöksenteossa.

Eurooppalainen kansalaisjärjestökenttä on monenkirjava ja altis hyvin erilaisille tulkinnoille ja lähestymistavoille. EU:n itälaajeneminen tuo oman ulottuvuutensa keskusteluun ”eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan” tulevaisuudesta. Kirjoituksessani valitsen tarkasteluun pienen osan tätä moninaisuutta, liettualaiset ympäristöjärjestöt. Kansalaisjärjestöjen alati painokkaampi läsnäolo eurooppalaisten päätöksentekorakenteiden tuntumassa antaa aiheen pohtia, millaisista olosuhteista järjestöjen harjoittama toiminta ja poliittinen vallankäyttö kasvavat. Tavoitteeni on havainnollistaa, mil-

laisten ristiriitojen keskelle jälkikommunistisen yhteiskunnan kansalaisjärjestöjen identiteetit joutuvat, kun politiikan muodot yhä kiinteämmin ajautuvat ja hakeutuvat Euroopan unionin vaikutuspiiriin. Esitän tässä kirjoituksessa muutamia näkemyksiä liettualaisten ympäristöjärjestöjen itsekäsityksen monimutkaisuudesta ja ristiriidasta erilaisten yhteiskunnallisten toimintamallien välillä. Liettuan tapauksen pohjalta pyrin samalla tekemään joitakin päätelmiä laajemman eurooppalaisen kansalaisjärjestökentän kehittymisen mahdollisuuksista.

EU:n institutionaalinen rakenne – unionin toimielimet, normit ja rutiinit – näyttää suosivan niin sanottua funktionaalista toimintaa eli erityisryhmien sektorikohtaista, tarkasti määriteltyihin konkreettisiin kysymyksiin liittyvää edunvalvontaa. Edellä mainitun valkoisen kirjan perusteella voidaan päätellä, että komission kielessä kansalaisjärjestöjen ”osallistuminen” päätöksentekoon merkitsee ennen kaikkea organisoitua, päämäärätietoista lobbausta, jossa järjestöillä ei ole varaa epävarmuuteen omasta yhteiskunnallisesta roolistaan (Magnette 2001). Siinä missä eräät liettualaiset ympäristöjärjestöt ovat omaksuneet funktionaalisen roolin tiettyihin erityistavoitteisiin tähtäävinä painostusryhminä, suurin osa järjestöistä kuitenkin näyttää kamppailevan ristiriitaisten ajatusmallien välimaastossa.

1. Kirjoitus perustuu XXXIV Poliitiikan tutkimuksen päivien Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen työryhmässä 10.1.2002 esitettyyn paperiin. Kiitän työryhmän jäseniä terävistä kommentista.

Tämän identiteettikriisin ilmentymänä voidaan tarkastella keskustelua Ignalinan ydinvoimalan tulevaisuudesta. Ignalinan ydinvoimala on viimeisten parin vuosikymmenen ajan ollut sekä energiapoliittisesti että poliittisen symboliasemansa kautta keskeisellä paikalla Liettuan kansallisen itsenäisyyden rakentamisessa. ”Moskovan rahoilla” rakennetusta voimalasta muodostui vallitsevan poliittisen järjestelmän symboli Liettuan sosialistisessa neuvostotasavallassa. Neuvostoajan lähestyessä loppuaan Liettuassa syntyi kansalaisliike vastustamaan suunnitelmia kolmannen reaktorin rakentamiseksi Ignalinaan. Ympäristöliike nousi näkyvään poliittiseen asemaan, kun valtiollisen itsenäisyyden ajatukset saivat ympäristöliikედinnästä konkreettisen purkautumiskanavan. Kolmatta reaktoria ei lopulta rakennettu, ja tämän ympäristökampanjan voitto ikään kuin symboloi kansallisen suvereniteetin saavuttamista. Sittemmin asetelma on muuttunut. Liettuan itsenäistymisen jälkeen Ignalinan ydinvoimala sai keskeisen paikan valtion taloudellisen selviämisen ja poliittisen suvereniteetin ytimessä. Kun EU sisällytti reaktorien sulkemisen osaksi Liettuan jäsenyyskriteereitä, voimala sai yhä vahvemman aseman kansallisen itsemääräämisoikeuden symbolina.

Liettualaiset ympäristöjärjestöt tasapainoilevat erilaisten rooli-dotusten välillä: toisaalta taustalla vaikuttaa kansalaisliikედinnän historiallinen perintö kansallisen suvereniteetin puolustajana, toisaalta taas yhdyntävä eurooppalainen kansalaisjärjestökenttä edellyttää kansallisten etunäkökohtien raivaamista laajemman ympäristöajattelun tieltä. Näitä jälkikommunistisen yhteiskunnan kansalaisjärjestöjen ristiriitaisia rooli-dotuksia voidaan tulkita arvioimalla Ignalinan ydinvoimalan poliittisen symboliaseman muutosta ja siihen liittyvää suverenisuuskeskustelua.

Kirjoituksen aineisto muodostuu viidestätoista teemahaastattelusta. Haastattelut, joiden kohteena olivat liettualaisten ympäristöjärjestöjen johtohenkilöt, tehtiin eri puolilla Liettuaa lokamarraskuussa 2001.² Haastattelut käsittelivät järjestöjen yhteiskunnallisia tavoitteita, rahoitusta sekä erityisesti toiminnallisia suhteita Euroopan unionin toimielimiin, Liettuan poliittiseen järjestelmään ja muihin kansalaisjärjestöihin. Koska haastattelut tehtiin luottamuks-

lisesti, aineistossa edustettuja järjestöjä ei tässä kirjoituksessa mainita nimeltä.

Institutionaaliset rooli-dotukset ja ristiriidat

Liettualaisten ympäristöjärjestöjen ja Euroopan unionin kohtaamista voidaan tarkastella ”institutionaalisten linssien” läpi (Trondal 2002). Sen sijaan, että instituutioilla viitattaisiin pelkästään hallinnon virallisiin ulottuvuuksiin, voidaan ottaa huomioon myös eräitä vähemmän virallistettuja politiikan areenoita. Poliittiset instituutiot voidaan siis nähdä sääntöjen ja rutiinien kokoelmina, jotka määrittävät ”soveliaan toiminnan” ehdot erilaisissa tilanteissa. Viitataan siis ns. uuteen institutionalismiin; poliittinen toiminta voidaan tulkita nimenomaan soveliaaksi sen lisäksi tai sijasta, että toiminta olisi rationaalista. Poliittista päätöksentekoa voidaan tarkastella ennen muuta identiteetin ja päämäärän tunteen kehittämisprosessina. Poliittinen toiminta perustuu laskelmoidun oman edun tavoittelun sijasta tai lisäksi institutionaalisiin rooleihin ja velvollisuuksiin (Bulmer 1997; March ja Olsen 1989; 6–7, 49, 159–161).

Järjestöille ominainen tavoite on saavuttaa ”olemassaolon oikeutus”, legitiimi symbolinen asema ympäröivässä poliittisessä kulttuurissa. Tunnustetun aseman saavuttaminen on järjestöille suuri valtaresurssi, mutta se on myös tärkeä itseisarvo. Määrittäessään yhteiskunnallista rooliaan liettualaiset ympäristöjärjestöt ovat aivan uudenlaisen tilanteen edessä. Organisaation on tavallisesti löydettävä tilanteeseen sopiva uusi rutiinikäytäntö (March ja Olsen 1989,

2. Haastatteluaineistossa ovat edustettuina kaksi keskenään hieman erilaista järjestötyyppiä: ympäristöpoliittiset ja ympäristötieteelliset järjestöt. Ympäristöpoliittisten järjestöjen jäsenistö on yleisesti ottaen melko nuorta, ja niiden tavoitteet ovat selvemmin määriteltävissä poliittisiksi. Ympäristötieteelliset järjestökin toimivat usein poliittisina painostusryhminä, mutta implisiittisemmin. Ympäristötieteelliset järjestöt ovat toiminnallisesti melko löyhiä tutkijoiden yhteenliittymiä, joiden ensisijaisena tavoitteena on tieteellinen verkostoituminen sekä tutkimus- ja projektirahoituksen etsiminen tätä kautta. Sekä ympäristöpoliittiset että ympäristötieteelliset järjestöt työskentelevät yleensä tiettyjen erityisongelmien parissa, useimmiten kansainvälisen projektirahoituksen turvin.

34 ja 38), mutta sellaista ei ole välittömästi saatavilla. Mistä organisaatio sitten löytää sopivat toimintamallit; mikä muuttuvassa yhteiskunnallisessa kontekstissa on soveliaista toimintaa? Ristiriitaisten rooliodotusten muodostama asetelma konkretisoituu järjestöjen suhtautumisvoimissa Ignalinan ydinvoimalan tulevaisuuteen.

Tämä konflikti koskettaa kaikkia organisaatiossamme, koska toisaalta ympäristöjärjestönä meidän pitäisi vaatia ydinvoimalan sulkemista, mutta toisaalta voimalan sulkemiseen kohdistuu EU:n painostusta, eikä se ole mukavaa painostusta (Ympäristöpoliittisen järjestön johtokunnan jäsen, Vilna).

Ignalinan ydinvoimalan voimakas poliittinen symboliasema on ymmärrettävissä Liettuan itsenäistymisprosessin kautta, sillä itsenäisyysliikkeessä ”kansallinen projekti”³ ja ympäristöliike kietoutuivat vahvasti yhteen. Ympäristöjärjestöjen lähihistoriallinen perintö aiheuttaa epäselvyyttä järjestöjen tavoitteiden ja peruseriaatteiden osalta, sillä ympäristöpoliittisten prioriteettien ja kansallisen projektin kohdassa erilaiset poliittiset ajattelumallit ajautuvat keskenään ristiriitaan.

Keskustelu Ignalinan ydinvoimalasta tarjoaa esimerkin siitä, millaisia ristiriitaisia rooliodotuksia jälkikommunistisen yhteiskunnallisen muutoksen ja vakiintumisen sekä uusien institutionaalisten odotusten kohtaaminen synnyttää. Yhdentyvän eurooppalaisen kansalaisjärjestökentän tuottamat soveliaan toiminnan mallit eivät ole helposti sovitettavissa tuoreen kansallisen projektin rooliodotuksiin.

3. ”Kansallisella projektilla” viitataan aikaisempiin keskusteluihin identiteettipoliittisista vastakkainaseteluista (ks. esim. Harle ja Moisio 2001). Kansallinen projekti voidaan nähdä valtiorakenteista osin irrallisena, myyttisenä ajatusrakennelmana, johon samalla antavat oman osansa ”valtiollisen projektin” pettymykset. Liettualaisessa yhteiskunnassa kansallista projektia näyttää leimaavan epäluottamus valtiollisia instituutioita kohtaan. Useimpien liettualaisten ympäristöjärjestöjen lähihistoriasta löytyy poliittisen tai kulttuurisen aktivismin ja tietynlaisen toisinajattelun perinteitä, jotka edelleen vaikuttavat järjestöjen ja valtiollisten instituutioiden suhteisiin.

Keskustelu Ignalinan ydinvoimalan kohtalosta

Luoteisen Neuvostoliiton sähköntuotannon peruspilariksi 1980-luvulla rakennetussa Ignalinan ydinvoimalassa on kaksi ns. Tshernobyl-tyyppistä RBMK-1500 -reaktoria, joiden osuus Liettuan sähköntuotannosta on noin 70 prosenttia. Euroopan komission ja Liettuan viranomaisten yhteistyönä laaditun kansallisen energiastategian mukaan toinen Ignalinan reaktoreista suljetaan ennen vuotta 2005, ja toisen sulkemisajankohta päätetään vuonna 2003. Euroopan unionin tähtäimessä on ydinvoimalan alasajo vuoteen 2009 mennessä. Vuonna 2000 perustettiin Euroopan jälleenrakennus- ja kehityspankin hallinnoima kansainvälinen rahasto *Ignalina International Decommissioning Fund* voimalan käytöstä poistamisen tukemiseksi. EU:n osuus tässä rahastossa on merkittävä (Phare 2002; Ignalinan ydinvoimalan www-sivut 2002).

Liettuan nykyinen hallitus ja Euroopan komissio ovat päässeet periaatteelliseen sopuun voimalan alasajosta. Liettualle tyypillinen hallituspolitiikan epävakaus ja hallitusten lyhytikäisyys saattavat kuitenkin vielä vaikeuttaa suunnitelman toteutumista. Poliittisen eliitin piirissä näyttää yleisesti vallitsevan näkemys, että kysymys ydinvoimalan sulkemisesta on kansainvälinen asia, ei pelkästään Liettuan ongelma. Tämän perusteella katsotaan, että Ignalinan sulkemisesta koituvat kustannukset eivät saa syödä esimerkiksi Liettuan tulevia rakennerahasto-osuuksia, vaan ydinvoimalan alasajo pitää rahoittaa erikoisvaroin (Martikonis 2002). Myös sadankahdeksantoista liettualaisen tiedemiehen ja -naisen vuoden 2002 alussa allekirjoittamassa adressissa vaaditaan, että Liettua säilyy vastaisuudessaakin ”ydinvoimavaltiona”. Liettuan julkisessa keskustelussa Ignalinan potentiaalisia ympäristövaikutuksia suurempi huolenaihe ovat voimalan sulkemisen taloudelliset ja sosiaaliset seuraukset.

Sulkemissuunnitelmat ja niiden yksityiskohdat ovat jääneet useimmille ympäristöjärjestöille hyvin epäselviksi. Keskustelua on käyty lähinnä periaatteellisella tasolla. Useimmissa järjestöissä kysymys Ignalinan ydinvoimalasta koetaan yhteiskunnallisesti tärkeäksi, mutta samalla Liettuan hallituksen ja EU:n välinen keskustelu voimalan tulevaisuudesta nähdään lä-

hinnä poliittisena pelinä, jolla ei ole niinkään tekemistä ympäristönäkökohtien kanssa. Haastatteluaineiston perusteella voidaan sanoa, että järjestöissä vallitsee sisäinen ristiriita, vaikeus muodostaa selvä kanta Ignalinan tapaukseen.

Reaktoreiden alasajon puolesta voidaan paikantaa kolme keskeistä ympäristöjärjestöjen käyttämää argumenttia: (1) voimala on potentiaalinen säteilyuhka koko maanosalle, (2) sen jäähdytysvesi aiheuttaa muutoksia ympäröivissä vesistöissä, (3) eikä ydinvoima sovi ns. kestävä kehityksen malliin. Voimakkain kritiikki voimalan sulkemissuunnitelmia vastaan puolestaan liittyy sähköntuotannon kustannuksiin ja suvereniteettinäkökohtiin. Ympäristöjärjestöjen piirissä voidaan eritellä neljä tyypillistä, usein toistuvaa asennetta Ignalinan ydinvoimalan sulkemista vastaan: voimalan sulkeminen (1) synnyttää valtavia kustannuksia ja sähkön hinta nousee, (2) aiheuttaa työttömyyttä Ignalinan lähialueilla, (3) luo riippuvuutta ulkomaisesta (lähinnä venäläisestä) energiantuotannosta, sekä (4) loukkaa Liettuan itsemääräämisoikeutta, koska kyseessä on EU:n ”uhkavaatimus”.

Keskityn tässä kirjoituksessa kahden viimeksi mainitun kaltaisiin, kansallista suvereniteettia koskeviin kysymyksiin. EU:n laajentamisen myötä keskustelu kansallisesta suvereniteetista palanee entistä vahvempana unionin pöytäkeskusteluihin. Keski- ja Itä-Euroopan tapauksessa suvereniteetin käsite on ladattu tuoreilla ja voimakkailla merkityksillä, jotka ovat tutkimuksellisesti hyvin haasteellisia niin teoriassa kuin käytännössäkin. Ignalinan ydinvoimalan tulevaisuutta koskevan keskustelun analysointi joka tapauksessa osoittaa suvereniteettikysymysten tärkeän aseman tulevassa Itä-EU:ssa, sillä ”kansallinen etu” korostuu vahvasti jopa lähtökohdiltaan yleensä ”universaaliksi” miellettyssä ympäristöliikkeessä. Kommunismin jälkeinen suvereniteettikeskustelu saa näkökulmasta riippuen hyvin erilaisia merkityksiä. Liettualaisten ympäristöjärjestöjen tapauksessa suvereniteettikysymystä on mielekkäintä tutkia ympäristöliikkeen värikkään lähihistorian valossa.

Ympäristöliike itsenäisyysliikkeenä⁴

Liettualaisten ympäristöliikkeen voidaan tulkita saaneen alkunsa 1970- ja 1980-luvun kansalaisaktiivisuudesta, jossa yhdistyivät etnokult-

tuurinen harrastustoiminta sekä lännestä omaksumat vihreät ja vaihtoehtokulttuuriset vaikutteet. Alusta lähtien ympäristöliikkeen toimintaan liittyi vahva kansallinen elementti. Vierailut kulttuurihistoriallisesti tärkeisiin kohteisiin, vanhojen kansallisten monumenttien kunnostaminen sekä kansallisen tietoisuuden etsiminen kielen ja kulttuurin kautta yhdistyivät kiinteästi vihreään ideologiaan.

Tämä liike ei [alkanut] Liettuassa vihreänä liikkeenä, vaan lähinnä kyse oli ihmisistä, jotka pyrkivät ymmärtämään menneisyytään, historiaansa, kieltään ja luontoaan matkustellen ja keskustellen. Tämä oli eräänlainen vastarinnan muoto, hiljaista bolshevikiregiimin vastustusta. Myöhemmin he alkoivat esittäytyä enemmän vihreinä. Ja minä muistan, kuinka ensimmäiset vihreät laskivat alas Neris-jokea Liettuan lippujen kanssa. [...] Meillähän oli vain punalippu, joten olin yllättyneet. Näin sen kaiken itse, 20 tai 30 alusta kansallisten lippujen kanssa. Ne liput olivat kiellettyjä siihen aikaan. Tämä historioitsijoiden – tai matkustelijoiden – vastarinta muotoutui vihreäksi liikkeeksi (Ympäristötieteellisen järjestön johtaja, Kaunas).

Vaikka varsinaisen ”kansalaisyhteiskunnan” toiminta Liettuan sosialistisessa neuvostotasavallassa olikin mahdottomuus, kansalaisten vaihteleva toiminnanvapauden aste tarjosi aika ajoin jonkinlaiset puitteet organisoituun sosiaaliseen aktiivisuuteen. Niinpä vihreä/kansallinen liike säilyi elinvoimaisena, ja *perestroikan* myötä ympäristöliikkeen ympärille muodostui poliittisesti merkittävää itsenäisyysliikehdintää. Ensimmäinen konkreettinen kampanja vuonna 1987 vastusti neuvostohallinnon suunnitelmia öljynporauksen aloittamiseksi Kaliningradin ja Liettuan välisellä merialueella, ja tätä protestia seurasivat useat erilaiset ympäristökysymyksiin liittyvät mielenilmaukset. Ympäristönäkökohdista muodostui tehokas väline neuvostojärjestelmän kritisoimiseen.

4. Tässä ja seuraavassa luvussa esitetyt näkemykset perustuvat edellä esiteltyyn haastatteluaineistoon.

Vuonna 1988 järjestetty ympäristöliikkeen ta paaminen loi pohjan *Sajūdis*-itsenäisyysliikkeen (*Lietuvos Persivarkymo Sajūdis*) kokouksille. Kyseessä oli kaksi eri organisaatiota, joskin useimmat Liettuan vihreän liikkeen (*Lietuvos aliuju Judėjimas*) aktivistit toimivat myös *Sajūdis*-liikkeessä. Vihreä liike toimi ikään kuin ponnahduslautana julkiseen poliittiseen toimintaan.

1980-luvun loppua kohden Liettuassa huomattiin Mihail Gorbatschovin uudistuspolitiikan vääjäämättömät vaikutukset yhteiskunnallisiin rakenteisiin, ja kansalaiset rohkaistuivat yhä enemmän poliittisen järjestelmän julkiseen vastustukseen. Erityisesti vuosina 1988–1989 tuhannet ihmiset osallistuivat Liettuan vihreän liikkeen organisoimiin protesteihin. On syytä korostaa, että protestit eivät olleet ainoastaan kansalaisten ympäristötietoisuuden ilmaisukanava, vaan kyseessä oli ennen muuta itsenäisyysliike. Protestointi ympäristöongelmia vastaan oli samanaikaisesti kritiikkiä vallitsevaa järjestelmää kohtaan (Rinkevičius 1992).

Ignalina oli keino ilmaista, että olimme Neuvostoliittoa vastaan. Luulen, ettei kyse ollut oikeastaan itse voimalasta. Se oli helppo kohde, koska se oli rakennettu Moskovan rahoilla ja se oli – pelkäänpä, että on yhä – hiukan neuvostomainen, koska johtaja ja monet työläiset ovat venäläisiä. Näin ollen se tarjosi mukavan mahdollisuuden sanoa ”olemme teitä vastaan”. [...] [Itsenäisyyttä edeltänyt toiminta] oli hyvin merkittävää, sillä selkeiden poliittisten kysymysten käsittely oli yhä kiellettyä. Mutta käyttämällä ympäristökysymyksiä aseenne saimme luotua jonkin verran poliittista painetta (Ympäristötieteellisen järjestön johtokunnan jäsen, Vilna).

Toisin kuin Virossa ja Latviassa, Liettuan itsenäisyysrintamasta muodostui lähes täysin etnisten liettualaisten dominoima liike. Kaunasin itsenäisyysmieliset aktivistit saivat *Sajūdis* johtavan aseman ja toiminta radikalisoitui (Nørgaard 1998, 93). Ympäristöliikehdintä tarjosi luontevan väylän itsenäisyysaktivisteille, ja samalla ympäristöliikkeeseen yhdistyi vahva etnokansallinen elementti. Ignalinan ydinvoimalasta muodostui keskeinen neuvostovallan ja ei-toivotun venäläisen läsnäolon symboli.

[1980-luvun lopulla] ympäristöliike oli hyvin aktiivinen. Esimerkiksi ajatus Ignalinan ydinvoimalan kolmannen reaktorin rakentamisen pysäyttämisestä merkitsi kansallisen itsenäisyyden saavuttamista. [...] Lähes kaikki heistä olivat hyvin nuoria, ja luulen, että heidän tavoitteenaan oli tehdä jotain Liettuan hyväksi. Ympäristökysymykset olivat helppoja kysymyksiä: puhdas vesi, puhdas maito, ydinvoimalan sulkeminen, riittävä energia, puhdas kala... Ne olivat helppoja kaikille (Ympäristöpoliittisen järjestön johtokunnan jäsen, Vilna).

In dubio pro patria?

Ympäristöliikkeen asema kansallisen projektin ytimessä muuttui olennaisesti Liettuan itsenäistymisen jälkeen. Ympäristönäkökohdat ja suverenisuusajattelu ajautuivat törmäyskurssille. Ennen Liettuan itsenäistymistä kritiikki maan suurimpia voimalaitoksia, kuten Ignalinan ydinvoimalaa ja Kaunasin vesivoimalaa, kohtaan oli itsenäisyysliikkeen tärkeimpiä protestikanavia. Vuoden 1991 jälkeen voimat, samoin kuin neuvostoajalta peritty raskas teollisuus, muodostivat kuitenkin valtiollisen selviytymisen sekä suverenisuusajattelun selkärangan. Ympäristönäkökohdat ajautuivat ristiriitaan sekä taloudellisten että poliittisten näkökohtien kanssa (Rinkevičius 1992).

Liettuan itsenäistymisen jälkeen ympäristöliike menetti keskeisen asemansa, koska sille ei enää ollut poliittista tilausta neuvostovallan vastaisen kansallisen protestin artikuloijana. Nykyisin useiden ympäristöjärjestöjen sateenvarjo-organisaationa toimiva Liettuan vihreä liike on edelleen tietyiltä osin liettualaisen poliittisen ympäristöliikkeen organisatorinen ydin, mutta on syytä huomata, että sen asema on aivan erilainen kuin runsaat kymmenen vuotta sitten. Vaikka Liettuan vihreä liike onkin edelleen merkittävä ympäristöpoliittinen painostusryhmä, sen yhteiskunnallinen rooli on marginaalinen itsenäistymisen aikaan verrattuna. Nykyisin kyse on määrätietoisesti ja osittain hyvin keskusjohtoisesti organisoidusta järjestötoiminnasta eikä spontaanista kansalaisliikkeestä.

Liettuan vihreä liike eroaa maan muusta ympäristöjärjestösektorista siinä mielessä, että se

ei näytä kärsivän minkäänlaisesta identiteettikriisistä. Se toimii ensisijaisesti ja tinkimättömästi ympäristölobbyna. Tässä lienee myös syy sen heikentyneeseen asemaan. Useimmista muista liettualaisista ympäristöjärjestöistä poiketen Liettuan vihreä liike harjoittaa määrätietoista kampanjointia Ignalinan ydinvoimalan sulkemiseksi, ja osin tästä johtuen sen poliittinen vetoavuus on vähentynyt olennaisesti.

Vuonna 1990 ei tuottanut vaikeuksia kerätä kymmeniä tuhansia nimiä Ignalinan ydinvoimalan sulkemista vaativaan adressiin, mutta jo pari vuotta myöhemmin tilanne oli täysin toinen, kun Ignalinan tuottamasta energiasta oli muodostunut kansallinen elinehto (Rinkevičius 1992). Liettuan vihreän liikkeen nykytila kertoo siitä, miten instrumentaalinen rooli ympäristöliikkeellä oli 1980- ja 1990-luvun vaihteessa. Monet itsenäisyysmieliset aktivistit, joista useat olivat myös aktiivisia *Komsomolin* jäseniä, käyttivät ympäristöliikettä astinlautana valtakunnanpolitiikkaan: ensin *Sajūdis*-itsenäisyysliikkeeseen ja myöhemmin itsenäisen Liettuan poliittisiin toimiin, jossa he eivät enää esiintyneet ympäristönäkökohtien edustajina. Itsenäisyysliikkeen ”vihreän” perinnön vaikutus näkyy valtakunnanpolitiikassa nykyään lähinnä juhlapuheissa, ei päätöksenteossa.

Ennen kaikkia vaaleja ympäristön tilasta keskustellaan vilkkaasti. Kaikki poliittiset puolueet puhuvat ekologiasta ja ympäristöstä, mutta vain juuri ennen vaaleja (Ympäristötieteellisen järjestön johtokunnan jäsen, Vilna).

Liettuan vihreää liikettä lukuun ottamatta ympäristöjärjestöille on siis ominaista epäröinti erilaisten rooliodotusten välillä, ja useimmissa tapauksissa kansallinen selviämiprojekti näyttää lopulta vihreää ideologiaa voimakkaammalta ajattelun ja toiminnan muokkaajalta. Tämä on ehkä tyypillistä yhteiskunnassa, jonka institutionaaliset muodot eivät ole vakiintuneet; uni-versaaleista lähtökohdista kasvava ympäristöliike pystyy toimimaan omilla ehdoillaan vasta ns. jälkimaterialistisessa yhteiskunnassa.

Nykyisin liettualainen ympäristöjärjestösektori on sisäisesti hajanainen. Laajamittaiset ympäristöprotestit, jotka muodostivat itsenäistymisen ajan oppositioliikkeen selkärangan, ovat lä-

hes hävinneet. Taloudellinen jälleenrakennus pyyhki ympäristökysymykset poliittiselta agendalta, ja nykyisin ympäristökeskustelua pitävät elossa lähinnä ulkomaiset rahoitusohjelmat (Nørgaard 1998, 84). Ignalinan suhteen ympäristöjärjestöjen piirissä on omaksuttu hyvin erilaisia kantoja. Eräissä tapauksissa heijastuvat voimakkaina kansalaisten arkipäiväiseen taloudelliseen selviämiseen liittyvät näkökohdat.

[Ympäristöliike] vaikutti itsenäisyysliikkeeseen, mutta ei vain myönteisellä vaan myös kielteisellä tavalla. Liettua on kärsinyt suuria taloudellisia tappioita, koska ympäristöliike vastusti ja pysäytti ydinvoimalan sekä vesivoimalan rakennustyöt. [...] Ulkomaiset asiantuntijat ovat tutkineet Ignalinaa ja pitäneet sitä hyväkuntoisena ja aivan turvalisena. En tiedä, miksi EU painostaa niin voimakkaasti voimalan sulkemiseksi. Ehkä meillä ei ole tarpeeksi tietoa sulkemisen todellisista syistä, ehkä hallitus tietää. Ehkä hallituksen kohdistuu myös kovia paineita Euroopasta, joten he haluavat sulkea sen siitä syystä (Ympäristöpoliittisen järjestön johtaja, Utena).

”Eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan” problematiikasta

Suvereniteettikysymysten ja ympäristöajattelun tuottamien rooliodotusten yksinkertainen vastakkainasettelu antaa hyvin mustavalkoisen kuvan siitä päällekkäisten ja vaihtuvien poliittisten identiteettien viidakosta, jossa liettualaiset ympäristöjärjestöt toimivat. Asetelman avulla voidaan kuitenkin hahmottaa ne keskeiset institutionaaliset rakennelmat, joiden puitteissa ympäristöjärjestöjen itsekäsitykset muotoutuvat. Itsenäistymisprosessin aikana luodut kansallisen projektin normit joudutaan kyseenalastamaan ”eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan” kehittymisen myötä.

Pohdittaessa eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan kehittymisen mahdollisuuksia on paikallaan viitata keskusteluun, jossa ”kansalaisyhteiskunnan” käsitteellinen selityskyky asetetaan kyseenalaiseksi. Kansalaisyhteiskunnan käsitteeseen voidaan suhtautua epäilyksellä monestakin eri näkökulmasta. Esimerkiksi *The Economist*-lehden John Grimond katsoo, että

kansalaisyhteiskunnasta puhutaan yleisesti ikään kuin kyseessä olisi jonkinlainen hyvin ruumiillistuma, mutta kukaan ei viitsi tai osaa määritellä, mikä tarkalleen ottaen on kyseessä. Tästä seuraa johtopäätös, että kansalaisyhteiskunta on vain kaunis nimitys massiiviselle määrittämättömälle erilaisille ei-valtiollisille organisaatioille, joihin useimmiten viitataan kirjainyhdistelmällä NGO (non-governmental organisation) (Grimond 2001, 16).

Eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan käsite on tietenkin tulkittavissa monin eri tavoin sen mukaan, minkälaisia toiminnan muotoja se koskee, mikä yhteiskunnallinen rooli sille kuuluu tai millä hallinnollisilla tasoilla sen tulisi vaikuttaa. Kansalaisyhteiskunnan käsitteen moniulotteisuus tai ”väärinkäyttö” eivät kuitenkaan ole riittävä syy käsitteen hylkäämiseen. Pikemminkin juuri tämä epävarmuus kansalaisyhteiskunnan määrittelmästä antaa aiheen tutkia, mistä niin sanotut kansalaisyhteiskunnalliset toimintamallit ja itsekäsitykset oikeastaan kasvavat ja miten ne ovat selitettävissä. Ignalinan tapaukseen liittyviä kysymyksiä voidaan tarkastella tyypillisen ”hyvä kansalaisyhteiskunta *versus* paha virallinen vallankäyttö”-vastakkainasettelun ulkopuolella liittämällä kansalaisyhteiskunnan käsite samalla hyvin läheisesti poliittiseen toimijuuteen ja nimenomaan kansalaisjärjestöihin. Pitäydyn tässä yhteydessä viittaamaan kansalaisyhteiskunnalla taloudellista voittoa tavoittelemattomien, ulkoparlamentaarisien kansalaisjärjestöjen muodostamaan toimijakenttään.

Ignalinan tapaus kertoo omalla tavallaan kansallisen ja eurooppalaisen areenan välisestä epäsuhdasta. Ensinnäkin, ydinvoiman symboliasema näyttäytyy aivan erilaisena kansallisesta ja eurooppalaisesta näkökulmasta. Toiseksi, koska Ignalinan tapaus on samalla sekä liettualainen että kansainvälinen kysymys, kansallisen, hallitustenvälisen ja ylikansallisen päätöksenteon monimutkaiset hierarkiat tarjoavat järjestöille hyvin epäselvän mallin oman aseman hahmottamiseen tässä järjestelmässä.

Keskustelu eurooppalaisesta kansalaisyhteiskunnasta pyrkii puhuttelemaan ylikansallisen hallinnon legitimaation problematiikkaa. Eurooppalaisen verkostoitumisen logiikka antaa kuitenkin aiheen kysyä, mikä rooli jää ns. etniselle kansalaisyhteiskunnalle, ja pystyykö yli-

kansallinen kansalaisjärjestötoiminta todella täyttämään demokratiavajeen, jonka ylikansallisen hallinnon koetaan kansalliselle tasolle aiheuttaneen (Armstrong 2001, 2–5).

EU:n kansalaisyhteiskuntamalli

Millainen on EU:n kansalaisyhteiskuntamalli? Eurooppalaista hallintotapaa käsittelevässä valkoisessa kirjassa epäröidään universalistisen ja funktionaalisen osallistumisen käsitteiden välillä. Toisaalta viitataan yleisesti ”kansalaisyhteiskuntaan”, mutta toisaalta komission konkreettiset ehdotukset koskevat organisoituja ryhmiä, kuten kansalaisjärjestöjä, ammattiyhdistyksiä jne. Osallistumisen ytimenä nähdään unionin toimielinten ja niiden päätöksenteon vaikutuspiirissä toimivien *stakeholder*-tyyppisten järjestöjen suorat kontaktit (Magnet 2001).⁵

Eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan kaltaisen politiikkaverkoston syntyminen edellyttää poliittista panostusta, sen kehittyminen ei ole luonnonlaki. Siksi voidaan ajatella, että ylikansallinen kansalaisjärjestöjen verkosto kehittyy nimenomaan EU:n institutionaalisen rakenteen ympärille. Tässä suhteessa EU:n instituutioilla, ja toimielimistä erityisesti komissiolla, on suuri merkitys sille, millaisia toiminnan muotoja ja vallankäytön tapoja kansalaisjärjestöt omaksuvat.⁶ Tietty liettualaiset ympäristöjärjestöt toimivat jo nyt osana laajempia eurooppalaisia ympäristölobbyja esimerkiksi *Friends of the Earthin* ja *Birdlife Internationalin* kaltaisten kansainvälisten verkostojen kautta. Tällainen funktionaalinen yhteistyö on hyvin lähellä Euroopan komission käsitystä siitä, millaista aktiivisen kansalaisyhteiskunnan toiminnan tulee olla. On tietysti erotettava toisistaan komission julkisille dokumenteille ominainen diskurssi ja se, miten mainittuja tavoitteita käytän-

5. Ks. Euroopan komission käyttämästä kansalaisyhteiskunnan määrittelmästä tarkemmin talous- ja sosiaalikomitean lausunto ”Kansalaisyhteiskunnan tehtävä ja panos Euroopan rakentamisessa” (Talous- ja sosiaalikomitea 1999) sekä komission keskusteluasiakirja ”Komissio ja valtiosta riippumattomat järjestöt: kumppanuuden lujittaminen” (Euroopan komissio 2000).

6. Verkostonäkökulmasta EU-tutkimuksessa ks. Rehn (1997).

nössä toteutetaan, mutta ainakin EU-koneiston systeemisen mallintamisen tasolla järjestelmä näyttää tarjoavan kansalaisjärjestöille suhteellisen helposti lähestyttävän vaikutusalueen. Ignalinan ydinvoimalan sulkemiseksi käyty kampanjointi on tästä tyypiesimerkki.

Ignalinan ydinvoimalan sulkeminen voisi olla erittäin hyvä esimerkki [lobbauksesta EU:ssa]. Olemme lobanneet melko paljon EU-poliitikkoja. Se oli eräänlainen Keski- ja Itä-Euroopan järjestöjen yhteisprojekti. Mukana oli ryhmiä ydinvoimalamaista kuten Tshekistä, Slovakiasta, Bulgariasta, Liettuasta ja Unkarista. Laadimme yhteisen raportin siitä, miksi haluamme, että maiden voimat suljetaan. Kävimme Brysselissä, toimimme koordinoitusti ja esittelimme raporttimme Euroopan parlamentille ja komissiolle. Toimimme samoin monien muidenkin eurooppalaisten kysymysten kohdalla. Emme toimi yksittäisenä organisaationa vaan osana suurempaa kansalaisjärjestöasteenvarjoa (Ympäristöpoliittisen järjestön johtaja, Kaunas).

Tämänkaltaiselle funktionaaliselle toiminnalle on tyypillistä tavoitteiden ja identiteetin selkeys. Vaikka toiminta Ignalinan ydinvoimalan sulkemista vastaan vähentää tiettyjen järjestöjen poliittista vetoavuutta Liettuan sisäpolitiikassa, irtautuminen kansallisesta projektista avaa uusia mahdollisuuksia eurooppalaisella pelikentällä. Mutta mikä sitten on roolinsa suhteen epäroivien ympäristöjärjestöjen tulevaisuus? Onko niiden tehtävä valinta kansallisen ja eurooppalaisen välillä? Eräille paikallisen tason ympäristöjärjestöille ylikansallinen alue ei ole relevantti, mutta useimmissa järjestöissä eurooppalaisen järjestökentän kehitys ja EU:n tarjoamat rahoitus- ja toimintamahdollisuudet nähdään hyvin tärkeinä tulevaisuuden kannalta.

Kysymys eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan tulevaisuudesta on hyvin ajankohtainen, sillä EU:n tulevaisuutta pohtiva valmistelukunta (ns. tulevaisuuskonventti) tulee luomaan suuntaviivoja kansalaisjärjestöjen osallistumiselle unionin toimintaan. Valmistelukunnan varapuheenjohtaja Jean-Luc Dehaene on korostanut, että kansalaisyhteiskunta on ensisijaisesti

organisoitava kansallisella tasolla; kansalliset areenat voitaisiin sitten yhdistää toisiinsa EU-järjestelmän ympärille rakentuvan verkoston avulla (Dehaene 2002). Eurooppalainen kansalaisyhteiskunta voidaan Dehaenen tavoin yrittää nähdä kansallisesta areenasta erillisenä toimintakenttänä. Eriytyneenä *demoksen* osana eurooppalainen kansalaisyhteiskunta voisi yhdistää kansallisen järjestökentän ylikansalliseen päätöksentekoon. Siten esimerkiksi kansalaisjärjestöt voisivat tilanteen mukaan toimia osana joko kansallista tai ylikansallista *demosta*. Eurooppalainen kansalaisyhteiskunta muodostuisi ylikansallisista organisaatioista, jotka osallistuisivat EU-järjestelmän kehittämiseen. Tämän mallin vetoavuus perustuu myös siihen seikkaan, että se ei edellytä eurooppalaisen hallintotavan ankuroimista mihinkään abstraktiin, jaettuun arvomaailmaan tai historialliseen perintöön. Sen sijaan kansalaisyhteiskunnan omaehtoinen järjestäytyminen erilaisiksi organisaatioiksi, joiden toiminta osaltaan luo ns. eurooppalaista julkista tilaa, ottaa yhteiskunnan monimuotoisuuden lähtökohdaksi (Armstrong 2001, 2–5).

Suuntaus näyttää ainakin ympäristösektorilla olevan kohti laajempia kansalaisjärjestöjen verkostoja ja niiden lähes ammattimaista vaikuttamista Brysselissä. Vaikutusmahdollisuuksien kannalta nousee keskeiseksi kysymys järjestöjen toiminnallisesta kompetenssista sekä taloudellisista ja poliittisista resursseista. Toisin sanoen, läsnäolo vallan lähteillä ja vaikutusmahdollisuuksien realisointi edellyttävät ammattimaisuutta, poliittista tietoutta ja rahaa. On oma lukunsa, miten liettualaiset ympäristöjärjestöt haluavat ja pystyvät omaksumaankin tulevat ”EU-realiteetit”.

Johtopäätökset

Ignalinan ydinvoimalan tapaus ja tässä kirjoituksessa sovellettu lähestymistapa tarjoavat kapean mutta konkreettisen näkökulman jälkikommunistisen kansalaisyhteiskunnan kohtaamien uusien institutionaalisten odotusten pohjimiseen. Esitän lopuksi kolme kokoavaa havaintoa liettualaisten ympäristöjärjestöjen identiteetinmuodostuksesta ja laajemman eurooppalaisen kansalaisjärjestökentän kehittymisen mahdollisuuksista.

1. Ignalinan ydinvoimalan tapaus osoittaa omalta osaltaan, miten monimutkainen prosessi jälkikommunistisessa yhteiskunnassa toimivien kansalaisjärjestöjen poliittisen itsekäsityksen muodostus on. Jälkikommunistisen kansalaisjärjestökentän siirtyessä uuden institutionaalisen kehityksen vaikutuspiiriin järjestöjen epävarmuus omasta yhteiskunnallisesta roolistaan käy ilmeiseksi. Ignalinan ydinvoimalan tapaukseen liittyvä identiteettipoliittinen pohdiskelu voidaan pelkistää asetelmaan, jossa järjestöt hapuilevat kahden ajattelumallin välillä: toisaalta järjestöissä halutaan omaksua rooli ympäristöjärjestönä eurooppalaisella pelikentällä, mutta toisaalta nojataan vahvasti etnokansallisiin näkökohtiin ja suverenisuusajatteluun, joiden juuret johtavat ympäristöliikkeen historialliseen rooliin poliittisen järjestelmän vastaisen protestin välineenä.

2. Koska ympäristöjärjestöt lähestyvät Ignalinan ydinvoimalan kysymystä hyvin erilaisista lähtökohdista, keskustelu voimalan kohtalosta pirstoo liettualaisen ympäristöjärjestökentän. Järjestöjen sisälle ja välille kätkeytyy keskenään ristiriitaisia pyrkimyksiä, joista on vaikea hahmottaa selvää ”kansalaisyhteiskunnan kokonaisuutavoitetta”. Kansalaisjärjestökenttä ei ole kohe-

rentti, yhdensuuntainen toimija-areena; se ei myöskään ole yksiselitteisesti oppositio virallisille valtarakenteille, kuten valtiolle tai EU:lle.

3. Eräät liettualaiset ympäristöjärjestöt toimivat aktiivisesti laajempien ylikansallisten verkostojen osana, esimerkiksi Keski- ja Itä-Euroopan Tshernobyl-tyyppisten ydinreaktoreiden sulkemista vaativassa kampanjassa. EU:n institutionaalinen kehys on avainasemassa laajempien eurooppalaisten sateenvarjo-organisaatioiden kehittämisessä, sillä se tarjoaa järjestöille keskeisen vaikutusareenan sekä poliittista jatkuvuutta ja johdonmukaisuutta, joka usein puuttuu kansalliselta tasolta. Samalla järjestöjen toiminnalliset normit, käytännöt ja työkieli hakeutuvat EU:lle tyypillisiin muotoihin. Vaikka eurooppalaisen ja kansallisen areenan välillä vallitseekin tietynlainen suverenisuuskysymyksistä kumpuava epäsuhta, liettualaisessa ympäristöjärjestökentässä vahvasti vaikuttava kansallinen projekti ei välttämättä estä järjestöjen osallistumista eurooppalaisen kansalaisyhteiskunnan toimintaan, sillä jälkimmäinen voidaan nähdä kansallisesta pelikentästä erillisenä alueena. Tosin raja kansallisen ja ylikansallisen vaikuttamisen välillä on yhä enemmän kuin veteen piirretty viiva.

LÄHTEET

- Armstrong, Kenneth. 2001. *Civil Society and the White Paper: Bridging or Jumping the Gaps?* Symposium: Responses to the European Commission's White Paper on Governance. Jean Monnet Working Paper 16/01. New York: New York University School of Law. [<http://www.iue.it/RSC/Governance/Amstrong.pdf>]. 19.1.2002.
- Bulmer, Simon J. 1997. *New Institutionalism, The Single Market and EU Governance*. ARENA Working Papers 97/25. [http://www.arena.uio.no/publications/wp97_25.htm]. 19.1.2002.
- Dehaene, Jean-Luc. 2002. *Puheenvuoro EU:n tulevaisuusvalmistelukunnan ensimmäisessä istunnossa*. Bryssel: Euroopan parlamentti 28.2.2002.
- Euroopan komissio. 2000. *Komissio ja valtiosta riippumattomat järjestöt: kumppanuuden lujittaminen*. KOM 2000 11, 13.7.2000. Bryssel: Euroopan yhteisöjen komissio.
- Euroopan komissio. 2001. *Eurooppalainen hallintotapa: valkoinen kirja*. KOM 2001 428, 25.7.2001. Bryssel: Euroopan yhteisöjen komissio.
- Grimond, John. 2001. *Civil Society*. *The Economist*. The World in 2002 -erikoisnumero, 16.
- Harle, Vilho ja Sami Moisio. 2001. *Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Ignalinan ydinvoimalan *www-sivut*. 2002. [www.ial.lt]. 15.1.2002.
- Magnette, Paul. 2001. *European Governance and Civic Participation: Can the European Union Be Politicised?* Symposium: Responses to the European Commission's White Paper on Governance. Firenze: European University Institute. [<http://www.iue.it/RSC/Governance/Magnette.pdf>]. 19.1.2002.
- March, James G. ja Johan P. Olsen. 1989. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: The Free Press.
- Martikonis, Rytis. 2002. *Lithuania: Making Its Way to the EU*. Helsinki: Liettua EU-jäsenyyden kynnyksellä -keskustelutilaisuus. 18.1.2002.
- Phare. 2002. *Special programme to support the decommissioning of nuclear power plants and consequential measures in the energy sector*. Working with Phare: Phare Indicative / Operational Programmes. [<http://europa.eu.int/phare-cgi/>]. 31.1.2002.

- Rehn, Olli. 1997. Uusi institutionalismi EU-tutkimuksessa. Suurista integraatioteorioista päätöksenteon ja verkostojen tutkimukseen. *Politiikka* 39:2, 132–145.
- Rinkevičius, Leonardas. 1992. *Environmental Responsibility in the Period of Transition to a Market Economy: A Case of Lithuania. Extended Producer Responsibility as a Strategy to Promote Cleaner Production*. Asiantuntijaseminaari Trolleholmin linnassa Ruotsissa. 4.–5.5.1992. [www.lu.se/IIIEE/research/products/epr/epr_seminar_1992/epr_1992_rinkevici-us.html]. 19.1.2002.
- Talous- ja sosiaalikomitea. 1999. *Kansalaisyhteiskunnan tehtävä ja panos Euroopan rakentamisessa*. EYVL C 329, 17.11.1999. Bryssel: talous- ja sosiaalikomitea.
- Trondal, Jarle. 2002. *Why Europeanisation Happens – The Transformative Power of EU Committees*. ARENA Working Papers 02/3. [http://www.arena.uio.no/publications/wp02_3.htm] 25.4.2002.